

СВОЄРІДНІСТЬ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВІСТІ 70-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються повісті В.Кави, Ю.Мушкетика, Р.Федоріва з метою з'ясування своєрідності творення в них характерів героїв. Увага зосереджена на розкритті цілісності характерів, що реалізується в сюжетних колізіях як реалістичного, так і умовно-метафоричного планів.

Ключові слова: повість, характер, герой, однолінійний сюжет, умовно-метафоричні форми.

В статье рассматриваются повести В.Кавы, Ю. Мушкетика, Р.Федорива в аспекте выяснения своеобразия создания в них характеров, что реализуется в сюжетных коллизиях как реалистического, так и условно-метафорического планов.

Ключевые слова: повесть, характер, герой, однолинейный сюжет, условно-метафорические формы.

In the article the novellas by V.Kava, Yu. Mushketik, R.Fedoriv are regarded in the aspect of the elucidation of the peculiarity of the characters created in their works of art; this peculiarity is realistic and conventional metaphorical plans.

Key words: novella, character, hero, linear plot, conventional metaphorical forms.

Проблемній і аналітичній повісті 70-х років минулого століття, репрезентовані такими резонансними іменами, як О. Гончар, Гр. Тютюнник, Ю. Мушкетик, А. Дімаров, Р. Федорів, В. Близнець та ін., належить чільне місце в розвитку літературного процесу свого часу. Однією з прикметних ознак цього розгалуженого й багатостильового явища є акцентуація на морально-етичній проблематиці, поглиблення психологічних відтінків у розкритті характерів їх художнього світу, вдумливістю творення характерів як непересічних особистостей, так і звичайних, непомітних у щоденному вирі життя. Характери у форматі літератури соцреалізму -це цікавий для сучасного дослідника матеріал, який необхідно науково осмислити з урахуванням тих присутніх змін, що відбулися і в суспільстві, його духовному просторі, і у вітчизняному літературознавстві.

Сьогодні з повним правом можемо говорити про активізацію наукової думки в напрямку з'ясування природи соцреалізму, його канону, світоглядно-філософських й естетичних засад, що зокрема засвідчено в студіях Н.Бернадської, В.Дончика, Л.Медведюк, В.Панченка, В.Харкун та інших. Солідна монографія останньої «Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації» (2009) [1], присвячена системному аналізу українського соцреалізму та культурним механізмам, що оприявнюють його специфіку, стала важливим кроком

до розуміння соцреалістичного канону в українській літературі.

І все ж не можемо не погодитися з думкою такого авторитетного дослідника, як В.Дончик, котрий «саме в ретельному розрізненні органічних художніх сутностей і всього насаджувального, кон'юнктурного, псевдохудожнього» вбачає неодмінну умову справді сучасного наукового дослідження [2, с. 22]. Необхідно не замовчувати ту літературу, яка багато в чому визначала духовний простір минулої епохи, а прагнути з урахуванням напрацювань сучасної літературознавчої науки скрупульозно з'ясувати ті чи інші аспекти, наприклад, жанрової характеристики, принципів характеротворення чи інших аспектів поетики тексту, що, безперечно, зумовлюється «потребою реінтерпретації спадщини радянської літератури» [3, с. 44].

Цим, власне, і зумовлене наше звернення до української повісті 70-х років минулого століття, про яку в цілому свого часу було написано немало, а сьогодні вона не так уже й часто привертає увагу дослідників. В основному - це вияв конкретної зацікавленості науковців тією чи іншою проблемою, як, скажімо, жанровою модифікацією лірико-романтичної повісті про дитинство, що оприявлено у статті Н.Сидоренко, яка з сучасних світоглядних позицій розглядає «Бригантину» О.Гончара, повісті Б.Харчука «Роман і Ярина», «Далека стежка до весни», В.Близнеця «Звук павутинки» тощо [4].

У пропонованій статті ми звертаємось до питань характеротворення в повістях означеного періоду, коли, незважаючи на жорстокі «правила гри», які обмежували й сковували свободу письменників, останнім усе ж таки вдалося створити характери, котрі були справжніми художніми відкриттями.

У низці повістей 70-х років минулого століття герої, як правило, перевірялися насамперед соціальними критеріями, що переконливо засвідчено такими творами, як повісті циклу «Постріли Уляни Кашук. Сільські історії» А.Дімарова, «Біль і гнів» Є.Гуцала, «Маркіян» В.Кави, «Климко», «Вогник далеко в степу» Гр. Тютюнника, «Живбув Іван» В.Положія, «Стежка в зеленому житі» С.Носаня та ін.

В одних із названих творів характери постають як уповні сформовані, але такі, що якісно змінюються під впливом обставин (наприклад, у повістях А.Дімарова «Постріли Уляни Кашук», «Чоботи», «Відьма», «Сабантуй», «Діти», «Мажориха»). В інших повість В.Кави «Маркіян» розкривається один важливий етап формування характеру героя. Сконцентрованість уваги на образі хлопчика Маркіяна, дитинство якого було жорстоко відібране війною, глибокий аналіз його героїчного вчинку досягається не стільки за рахунок прямих авторських характеристик, відтворення безпосередніх дій героя, скільки - і це головне - розкриття цільності характеру Маркіяна через його діалоги з командиром партизанської групи (він же оповідач), відтворення драматично напруженої атмосфери подій, у яких виявляються джерела енергії героїв твору. Словесний образ Маркіяна створюється також через його монологи, у яких відображено рівень свідомості хлопчика. Йому подобається його ім'я, і не тільки тому, що в ньому є щось від дорослості: «Мене так усі дома звать. Думаєте тільки тому, що мені вже ось-ось дванадцять років буде і я борю всіх хлопців на вулиці». Він глибоко відчуває особисту відповідальність за родину - хвору матір і дітлахів: «Ні, тому, що я найстарший, хазяїн» [5, с. 285]. Мимохідь акцентуючи дитяче наївне питання («Ви, дядьку, певно, вчитель, що такі ласкаві та

добрі зі мною» [5, с. 296] - звертається Маркіян до командира групи), автор узагальнює уявлення сільських дітей про вчителя, який обов'язково має бути добрим і ласкавим.

Основний драматизм повісті В.Кави сконцентрований у ситуаціях, пов'язаних з діями Маркіяна. Винахідливість, кмітливість хлопчика, його щире бажання боротися з фашистським ворогом урятували партизанам життя. Завдяки Маркіяну дивне творіння природи - курені із моху на торф'яному болоті - стали схованкою для партизанів. Соціально-моральна кульмінація як сюжету повісті, так і характеру героя пов'язана з рішенням Маркіяна ціною свого життя врятувати партизанів. Її сутність оприявнюється через драматичне відтворення напруженого внутрішнього стану хлопчика. Увага автора сконцентрована на розкритті протилежності розуміння ситуації досвідченим розвідником і окремих деталей зовнішності Маркіяна, що фіксують його психологічний стан. У відповідь на слова командира: «- лізь... Боїшся дідьків, чи що?», Маркіян відповів: «Ні, дядьку, - звелися на мене стемнілі очі, - не боюся... Це - останній курінь» [5, с. 311] (Підкреслено мною - Н.О.). У словах хлопчика тонко передано відчуття відповідальності, яке він узяв на себе, його турбота за життя інших.

Сюжет аналізованої повісті В.Кави відзначається однолінійністю, що взагалі є ознакою повістєвого жанру. У межах такого однолінійного сюжету автор може «запалювати вогонь всередині образу» (О.Чичерін), визначати характер героя в кількох вимірах - соціальному, психологічному, морально-етичному, філософському тощо. Локальний однолінійний сюжет в українській повісті означуваного періоду нерідко використовувався для умовно-метафоричного зображення життєвих явищ і людських характерів, що оприявнювалося в таких творах, як «Старий у задумі», «Суд над Сенекою» Ю.Мушкетика, «Карби», «Турецький міст» Р.Федоріва, «Прій» В.Дрозда та інших. У різних за своєю художньою значущістю, способами реалізації основної ідеї наявне те спільне, що зближує їх за сюжетною структурою і є важливим фактором жанрової специфіки твору. Це спільне - у моделі світу, створеної письменником за принципом виділення певної ситуації як моделюючої, яка містить у собі обов'язково мотив морального випробування і синтезує два плани зображення: реальний і умовний, що виростає з попереднього.

Ця думка художньо реалізується в повісті Ю.Мушкетика «Суд над Сенекою», сутність якої М.Жулинський визначив як «роздуми про людську душу, про природу духу, який в розумінні філософа Сенеки поселяється в глибинах людського ества і спостерігає за усіма добрими і лихими вчинками людини. Морок власної душі можна здолати тільки через духовне просвітлення і набуття внутрішньої гармонії, того внутрішнього спокою і блаженства, коли, як вважав Сенека, душа виходить із п'тьми і осягає світло» [6].

В однолінійному сюжетному розвитку іншої повісті Ю.Мушкетика «Старий у задумі», яку автор визначає як повість-притчу, чітко розмежовано плани зображення: прямий, безпосередній і алегоричний, інакомовний, які свого часу помітив М.Ільницький. У зовнішньому сюжетному русі, на перший погляд, немає очікуваної алегорії. Скульптор Сашко Долина, головний герой твору, іде до визнання і слави через вершину своєї творчості - створення скульптури «Старий у

задумі» З цією подією пов'язані зовнішнє матеріальне й особисте благополуччя героя і неможливість потім переступити через досвід, досягнуту майстерність, зростаюче відчуття творчої порожнечі й здійснення задуму позбутися попереднього досвіду шляхом знищення скульптури. Наявність казкових елементів поєднує обидва сюжетні плани.

Читач знайомиться із скульптором Сашком Долиною в тій непростій життєвій і психологічній ситуації, коли той знаходиться на роздоріжжі. Він усвідомлює, що все, створене ним раніше, далеке від дійсності й справжнього мистецтва. Мить «гармонії, краси, чогось схожого до міражу - щемного, болючого, чого вічно прагне й боїться людина» [7, с. 182], виникає в нього лише у зв'язку з глибоко загостреним, майже фізичним відчуттям краси і досконалості справжнього мистецтва, утіленням якого для Долини стала дзвіниця Ковніра. Як у казці, до людини, яка потребує допомоги, несподівано приходять хтось загадковий і таємничий. Так і в повісті Ю.Мушкетика: скульптор раптом бачить, що двері його майстерні відчинені й там його чекає дід Кобка - «хімерне створіння, про яке ніхто нічого не знає...» [7, с. 185]. Дід Кобка відіграв надзвичайно важливу роль у житті героя. Саме з цього епізоду повісті починає інтенсивно розвиватися внутрішній сюжет, динамічно спрямований до філософського висновку про складність людської душі, поглиблюючи сюжетну напруженість, пов'язану з моральними випробуваннями героя. Характер скульптора розкривається письменником через низку моральних випробувань (розплата за згоду побудувати своє життя митця на досконалості одного творіння, за зраду Люсі - своєму першому трепетному коханню тощо) теж у двох ракурсах - прямому й алегоричному. Дії і думки Сашка Долини переключаються із зовнішнього плану в підтекст, набираючи сенсу філософських узагальнень.

Роль ситуації у фіналі повісті - Сашко розбиває свого «Старого...» - важлива не сама по собі, хоча вона, будучи кульмінацією другого сюжетного плану, водночас завершує розвиток художніх ідей справжніх цінностей й людського призначення, невпинного прагнення людини до моральної чистоти, самодостатності, відкриття нового і підводить певний моральний підсумок еволюції характеру героя. Важливим є те, що автор у підтексті, у зображеній зовсім незначній, навіть буденній ситуації (пошуки скульптором нових шляхів у розвитку своєї творчості) стверджує думку про необхідність духовної цільності людини, у чому вбачає одну із основ глобальних, вічних проблем буття. Герой повісті Ю.Мушкетика «Старий у задумі» проходить болісний шлях до усвідомлення того, «що є дороги, які ніколи не кінчаються, і є жадання, які ніколи не можна погамувати. Що кожна наступна дія у мистецтві - не продовження попередньої, але продовження тільки порядку їх, а сама по собі вона - нова, незнана і не знайдена ще ніким, заперечення всього, що створено до неї. Заперечуючи, вона долучається до них, стає в один послідовний ряд» [7, с. 227].

М.Жулинський неодноразово висловлював думку про те, що умовно-метафорична форма зображення «відбрунькувалася» від романтичної стильової тенденції, не заперечуючи, а поглиблюючи й видозмінюючи її образну систему. У повістях Р.Федоріва саме й простежується взаємозв'язок між романтичним характером пізнання буття й умовним сюжетом твору. Р.Федорів, як правило,

обирає реальну моделюючу ситуацію, вона в нього романтично піднесена і не є основою сюжетного розвитку, як в аналізованій вище повісті Ю.Мушкетика, а лише його відправним пунктом. Масштаби такої ситуації умовно розширені до глобальної, вона набуває глибокого символічного змісту, а тональність оповіді емоційно насичена.

У повісті Р.Федоріва «Карби» вихідна ситуація (створення Василем Чемерицею скульптури «Білої жони», у якій він прагнув утілити своє розуміння жіночої краси) зумовлює зміст і пафос інших умовних ситуацій твору. Почуття Чемериці піднесені й урочисті, бо він закінчив роботу, якій віддав частинку себе самого, але йому необхідно випробувати своє творіння життям. Низка умовно-символічних ситуацій, що вибудовують сюжет, є наслідком напружених творчих пошуків, роботи розуму, уяви і фантазії Василя Чемериці. У повісті зображені герої незвичайної долі: стара Гафія, яка благословила своїх синів-підлітків на боротьбу з ворогами; баба Музика, котра все своє життя не вірила в те, що її син переніс ненависть до фашистів на німецький народ, старих людей і дітей, ставши вбивцею не по своїй волі; Ксеня Зеленчук, яка жорстоко розплачується за зраду, бо в роки війни заплатила за своє кохання до поліцяя життям молодих Семенюків. Усі вони приходять до скульптора, щоб розповісти про себе, запитати в нього, чи не забув він про те, як вони страждають. Поступово поглиблюючи драматизм умовно-символічного зображення долі різних жінок, автор приводить свого героя до усвідомлення того, що його «Біла жона» виросла лише з нього самого, а не із пережитого, вистражданого, загальнолюдського.

Таким чином, аналіз повістей В.Кави «Маркіян», Ю.Мушкетика «Старий у задумі», Р.Федоріва «Карби» засвідчують, що визначальним принципом характеротворення в них є цілісний підхід до зображення особистості, що реалізується в сюжетних колізіях як реалістичного, так і умовно-метафоричного планів. Створені в них самобутні характери людей своєї епохи якісно еволюціонують, у них поглиблюється психологічний аналіз, зміцнюється художня реалістичність.

Список використаних джерел

1. Харкун Валентина. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. - Ніжин: ТОВ «Гідромакс», 2009. - 508 с.
2. Дончик Віталій. Художні методи не впроваджуються силоміць // Слово і Час. - 2011. - № 7. - С. 20-22.
3. Бернадська Ніна. Канон соцреалістичного роману // Слово і Час. - 2005. - № 2. - С. 44-52.
4. Сидоренко Наталія. Жанрові модифікації лірико-романтичних повістей про дитинство в українській літературі 60-80-х років ХХ ст. // Слово і Час. - 2011. - № 9. - С. 72-81.
5. Кава Віктор. Маркіян // Кава Віктор. Маркіян. Повісті. - К.: Веселка, 1973. - С. 270-320.
6. Жулинський Микола. Сила внутрішнього світла // Літ. Україна. - 2009. - 26 березня.
7. Мушкетик Юрій. «Старий у задумі» // Мушкетик Юрій. Суд над Сенекою.

Повісті. К.: Молодь, 1978. - 325 с.

Надійшла до редколегії 20 лютого 2012 р.